

JOSEP HERNANDO

EL PROBLEMA DEL CRÈDIT I LA MORAL
A CATALUNYA (SEGLE XIV)

L'examen de l'actitud de l'Església i la moral cristiana sobre els problemes que plantejava el desenvolupament econòmic de la Baixa Edat Mitjana ha produït una part no menyspreable de la historiografia moderna sobre l'activitat econòmica medieval.¹ El problema d'ètica econòmica medieval que més ha interessat és, sens dubte, el de la usura, és a dir, el problema del crèdit, estímul i *conditio sine qua non* del desenvolupament econòmic i per la creació de noves riqueses. I això, perquè la preocupació dels escolàstics, tant teòlegs com canonistes, estigué centrada en aquest aspecte, fins al punt de que això ha creat la falsa impressió de que únicament aquesta qüestió «forma el cor mateix de llurs doctrines econòmiques».²

Avui, com diu O. Capitani, hom està habituat a distingir de manera clara l'activitat econòmica de les normes ètiques en les quals inspira la seva vida. La societat medieval, emperò, tenia una consciència més unitària.³ En una època, la

1. Cf. J. W. BALDWIN, *The Mediaeval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, en «Transactions of the American Philosophical Society», 49 (1959), pàgs. 1-92; V. BRANTS, *L'économie politique au Moyen Âge. Esquisse des théories économiques professées par les écrivains des XIIIe et XIVe siècles*, Louvain, 1895; O. CAPITANI (a cura di), *Etica economica medievale*, Ed. Il Mulino, Bologna, 1974; J. GILCHRIST, *The Church and Economic Activity in the Middle Age*, London, 1969; J. IBANÈS, *La doctrine de l'Église et les réalités économiques au XIIIe siècle*, Paris, PUF, 1967; G. LE BRAS, art. *Usure*, en DTC, Paris, 1950, XVe, col. 2336-2372; T. P. McLAUGHLIN, *The Teaching of the Canonists on usury (XII, XIII and XIV Centuries)*, en «Mediaeval Studies», I (1939), pàgs. 81-147 i II (1940), pàgs. 1-22; B. NELSON, *The idea of usury. From Tribal Brotherhood to Universal Otherhood*, Chicago, 1969; J. T. NOONAN, *The Scholastic Analysis of Usury*, Cambridge (Mass.), R. DE ROOVER, *La pensée économique des Scholastiques. Doctrines et méthodes*, Montreal-Paris, 1971; R. SIERRA BRAVO, *El pensamiento social y económico de la Escolástica*, 2 v., CSIC, Madrid, 1975.

2. Cf. R. DE ROOVER, *La pensée économique des Scholastiques*, cit., pàg. 42.

Baixa Edat Mitjana, caracteritzada per un ritme econòmic intens i nou, amb una tendència del comerç cap a l'expansió, on, per tant, la necessitat de numerari era cada vegada més sentida, no és estranya la preocupació de fer coincidir la praxis amb l'ètica.

En aquest contexte cal incloure el paper social dels mendicants, dominics i franciscans, qui crearen noves formes d'expressió religiosa específiques per al sector urbà de la societat i, entre aquestes, la justificació ètica de la societat urbana i les seves activitats.⁴ Això explica que quasi bé tota la producció literària sobre ètica econòmica es degui a ells. Aquí a Catalunya també es reflexionà i escrigué sobre la licitud i il·licitud de les pràctiques econòmiques. Ens interessa, doncs, fer conèixer el pensament sobre el crèdit de dos autors catalans del segle XIV, qui visqueren a Barcelona, aquí desenvoluparen part de llur activitat i aquí escrigueren, molt probablement, llurs obres sobre aquesta qüestió. L'un és Francesc Eiximenis, fra menor, a qui devem un tractat sobre la usura en català; l'altre és Bernat de Puigercós, dominic, a qui hom deu un tractat, més aviat un *quodlibet*,⁵ sobre censals i violaris. Ambdues obres estan tan relacionades, com veurem, que hom pot analitzar el problema del crèdit a Catalunya al segle XIV a través d'elles com si en realitat es tractés d'una sola.

I. DUES OBRES D'AUTORS CATALANS DEL SEGLE XIV

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó, entre els manuscrits pertanyents al Monestir de Sant Cugat del Vallès, el ms. 42, que porta al lloc *Trat. de Usura*, conté dues parts diferents però, a la vegada, relacionades. La primera part, ff. 1ra — 14vb, és un tractat sobre el problema de la usura en català incomplet. La segona, ff. 15ra — 49vb, està dedicada al problema de la licitud o il·licitud dels censals morts i violaris, escrit aquest en llatí. Ambdues parts, escrites per una sola mà, formen una unitat, tant pel contingut, el problema del crèdit, com per la dependència del primer vers el segon en la qüestió dels censals i violaris.⁶

Hem de dir que no tan sols difereixen les dues parts en la llengua, gènere literari i contingut, sinó que, malgrat algunes afirmacions,⁷ també són deguts a

3. Cf. O. CAPITANI, *Sulla questione dell'usura nel Medio Evo*, en *Etica economica medievale*, cit., pàg.24.

4. Cf. L. K. LITTLE, *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa Medieval*, Ed. Taurus, Madrid, 1980, pàg. 215.

5. Cf. A.-M. HAMELIN, *Un traité de moral économique au XIVe siècle. Le «Tractatus de usuris» de Maître Alexandre d'Alexandrie*, Louvain-Montreal-Lille, 1962, pàgs. 60-61.

6. Cf. F. MIQUEL ROSSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, en «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», VIII (1928-1932), pàgs. 79-80.

7. L. ROBLES, *Bernardo de Puigercós OP. Economía y moral en la Edad Media*, en «Lizargas», 2 (1970), pàg. 126; Id., *Escritores dominicos de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)*, en *Repertorio de las ciencias Eclesiásticas en España III*, Salamanca, 1971, pàg. 87.

autors diferents. Ja hem dit que la part escrita en català és un *tractatus* sobre el problema de la usura. La segona part, escrita en llatí, sobre censals morts i violaris, pertany més aviat al gènere literari conegut com *quodlibet*. Ja en un treball anterior presentavem el *Tractat d'usura* i raonavem que el seu autor fou Francesc Eiximenis.⁸ L'altra part és atribuïda, i no sembla que hi hagi cap dubte, a Bernat de Puigcercós († *post* 1342).

1. EL «TRACTAT D'USURA» DE FRANCESC EIXIMENIS

Eiximenis en el *Tractat d'usura*⁹ fa dues referències al lloc que té present en els casos que examina. Després d'haver exposat la definició d'usura, les raons doctrinals que determinen la prohibició de la usura, les excepcions, passa a examinar els casos dubtosos: «Lo segon és sobre la matèria dels censals i violaris segons la matèria que vuy se contén en Catalunya»;¹⁰ més endavant, quan toca la matèria dels mogubells, escriu: «Lo terç cas duptós sí és sobre los mogubells qui ara s'ich use.»¹¹ Aquest *ich* cal, sense cap mena de dubte, entendre'l com a Catalunya, on l'autor es troba. Per altra part, en parlar dels censals, dóna el «for» de l'interès dels censals: exactament l'equivalent a 7,14 %. Sabem que en l'últim terç del segle XIV hi ha una puja en el «for» de l'interès dels censals.¹² Eiximenis, emperò, dóna l'equivalent a la xifra de 7,14 % com la comuna aleshores. En l'article esmentat dèiem, per altra part, que aquest *Tractat d'usura* és anterior al *Terç* i que la seva data calia fixar-la entre 1374, any del retorn d'Eiximenis de Tolosa a Barcelona després d'obtenir el títol de mestre en Teologia, on començà a esbossar el *Crestià*, i 1383, data de la seva anada a València,¹³ encara que cal fixar-la més aprop de 1374 que no pas de 1383. Per tant és segur que va ésser escrit a Barcelona. I aquí a Barcelona, doncs, tindria coneixença de la *Quaestio disputata* de Bernat de Puigcercós.

L'interès del *Tractat d'usura* d'Eiximenis envers el problema del crèdit a Catalunya, i lògicament a Barcelona, en el segle XIV queda palès, a més que pel que acabem de dir, per les rúbriques del capítols que encapçalen el tractat.¹⁴ Només

8. J. HERNANDO, *Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: El «tractat d'Usura*, en «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 4 (1983), pàgs. 129-147.

9. En curs de publicació en «Analecta Sacra Tarraconensia».

10. *Tractat d'usura*, fol. 9rb.

11. *Tractat d'usura*, fol. 11rb.

12. Cf. A. GARCÍA SANZ, *El censal*, en «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXXVII (1961), pàgs. 294-296; Id. *Davallada comercial i problemes financers entre 1350 i el 1500*, en *Història de Catalunya*, v. 3, Ed. Salvat, Barcelona, 1978, pàgs. 180-182.

13. Cf. P. MARTÍ DE BARCELONA, *Fra Francesc Eiximenis OM(1340?-1409?)*, en EF, XL (1928), pàg. 443.

14. J. HERNANDO, *Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis: El «Tractat d'usura»*, cit., pàgs. 136-137.

ens han arribat els tretze primers capítols d'un total de vint-i-vuit. I, certament, cal que ens en lamentem, doncs en els capítols dedicats a les diverses espècies de mogubells, dels quals només s'en conserva un, exposa els casos concrets dubtosos d'operacions creditícies que es realitzaven a casa nostra.

2. LA «QUAESTIO DISPUTATA» DE BERNAT DE PUIGCERCÓS

La *Quaestio disputata*¹⁵ sobre censals morts i violaris de Bernat de Puigcercós, vist el seu caràcter literari, té un gran interès no tant sols pel contingut doctrinal, sinó, i sobretot, pel medi en que situa la discussió i els adversaris a la licitud d'aquesta via de crèdit. No es planteja sols la licitud o il·licitud de la compra-venda dels censals i violaris, sinó la licitud o il·licitud del preu dels censals en un moment i lloc determinats que demostra conèixer molt bé vist que fou Inquisidor general d'Aragó:¹⁶ «Michi constat per inquisitionem quam ego feci fieri per decanum Cervarie quod pluries fuerunt vendita censualia mortua pure et sine conditione ad rationem centum solidorum pro mille quadringentis solidis. Et secundum istam taxationem vel formam non dabantur pro mille solidis nisi ·XIII^{sim}· mille solidi, nec fuit inventum in tota illa terra qui amplius daret nisi solum unus qui modicum amplius dedit ut sic illo modico multiplicato ascenderet pretium mille solidorum ad ·XIII^{sim}· milia ·CCL· solidos; et fuerunt inventi multi qui minus dederunt pro dicto censuali mortuo vendito pure et sine conditione. Et sic est et fuit commune pretium in illis partibus et in Ilerda et in Tharracona.»¹⁷ Més endavant torna a insistir sobre el preu del censal a Catalunya: «Quia in pluribus locis Cathalonie tale censuale mortuum venditur millenarium sine predicta conditione pro ·XX· mille solidis et frequenter pro minori pretio.» I també: «Quod diffusum est per totam Cathaloniam.»¹⁸ Particulars i collectivitats practiquen a Catalunya aquesta forma de crèdit: «Quoniam in Cathalonia ab universitatibus et quandoque a singularibus sepe venduntur redditus ab antiquo constituti seu qui de novo constituuntur quod sepius contigit et quandoque ad semper, quandoque ad vitam unius persone vel duarum.»¹⁹ L'interès de la *Quaestio disputata* sobre censals i violaris rau també en les opi-

15. El títol complet amb què s'ha catalogat es *Quaestio disputata inter Fr. Bernardum de Podio Cercoso et Raymundum de Area de licitudine contractus emptionis et venditionis cum conditione revenditions*; cf. F. MIQUEL ROSSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat*, cit., pág. 79.

16. Cf. L. ROBLES, *Bernardo de Puigcercós OP, Economía y moral en la Edad Media*, cit., pág. 124; Id., *Escritores dominicos de la Corona de Aragón*, cit., pág. 86; J. CARRERAS ARTAU, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, en «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), pág. 18.

17. *Quaestio disputata*, fol. 19vb-20ra.

18. *Quaestio disputata*, fol. 22va.

19. *Quaestio disputata*, fol. 41vb.

nions dels adversaris de Bernat de Puigcerçós. Aquest no disputa sols amb Ramon d'Era, com consta en la catalogació del manuscrit,²⁰ doncs diu: «Ut patet tam ex textu quam ex dictis predictorum *duorum* doctorum... ut dicunt predicti *duo doctores*.»²¹ Qui són aquests doctors? Un d'ells és sens dubte Ramon d'Era de qui es reproduïxen dues llargues allegacions i de qui es diu «iurisperitum Minorice».²² L'altre podria ser Enric de Gavà, «canonicus regularis» i «magister in Theologia».²³ Raonem així degut a que manca d'aquesta *Quaestio disputata* de Bernat de Puigcerçós els primers folis on, sens dubte, hauriem trobat la resposta exacta a la pregunta plantejada.

II. CRÈDIT I MORAL A CATALUNYA AL SEGLE XIV

1. LA USURA

Eiximenis defineix la usura així: «Usura és tot guany temporal, lo qual l'hom qui presta ateny per pati precedent o per següent força.»²⁴ Aquesta definició és explicada pel nostre autor en els quatre primers capítols. Aquest «guany temporal»²⁵ és «tota cosa qui caygua en valor o estimació pecuniosa, axí com és aur, argent e qualsevol roba o dinés o serveny». La natura o quantitat del que hom reb a causa d'un préstec no fa cap diferència. La seva opinió és tan restrictiva que, en contra l'opinió de la majoria dels escolàstics seguits per ell en la confecció del seu tractat, afirma: «Alguns han la consciència pus grossa e dien que sens càrrech de consciència pot l'hom sperar algun servey per son préstech e pus que l'hom no prest principalment per rahó de aquell poch servey. Mas la primera via és pus segura.»²⁶ El préstec ha d'ésser absolutament liberal i, per tant, gratuït. Malgrat el sacrifici que fa aquell qui presta, no considera lícit el que hom trobaria normal: esperar que el prestatari «reconegui» amb alguna cosa el sacrifici fet.

20. Vegeu nota 15.

21. *Quaestio disputata*, fol. 17va i 17vb.

22. *Quaestio disputata*, fol. 23rb i 36rb.

23. *Quaestio disputata*, fol. 19rb.

24. *Tractat d'usura*, fol. 1va. Eiximenis en el seu tractat deixa de banda l'etimologia de la paraula usura com hom pot trobar en la majoria dels escolàstics; cf. RAMÓN DE PENYAFORT, *Summa de Paenitentia*, Roma, 1976, l. II, t. 7, núm. 1, col. 538; ENRIC DE SUSE, Card. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, Ed. Venetiis, 1574, L. V. *De Usuris*, núm. 2, col. 1614.

25. La *usura corporalis* era subdividida en dos menes que corresponen al nostre interès simple i compost: *usura prima vel simplex* i *usura secunda vel duplex*; o bé, *usura sortis* i *usura usurarum*; o bé, *foenus sortis* i *foenus foeneris*. És evident que Eiximenis amb l'adjectiu *tot* hi inclou ambdues classes.

26. *Tractat d'usura*, fol. 2rb. Tots els escolàstics rebutjaven que *principaliter* es pogués rebre quelcom, per petit que fos, per raó de préstec, però consideraven lícit que *secundario*

La usura es paga en un contracte de préstec, un *mutuum*, «qui vol dir fer lo meu teu»; per tant, «segueix-se que en Pere no devia haver guany d'açò qui seu no era». ²⁷ El préstec, doncs, ha d'ésser gratuït. Però, quines coses poden ser objecte d'un *mutuum*? «Principalment e pus clara se comet per cosa qui estigua en nombre, axí com és peccúnia; o en pes, axí com aur e argent e coses semblants; o en mesura, axí com són forment e vi e oli e semblants coses.» ²⁸ És a dir, «en les coses qui-s consumen per ús no-s pot separar l'ús de la senyoria». ²⁹ Per què no hi pot haver *mutuum* en altres coses? La raó hom la troba en que en el contracte de *mutuum* la propietat passa a aquell qui el reb i aquest no està obligat a retornar la mateixa i idèntica cosa que és consumida en l'ús, sinó la mateixa quantitat. Això no succeeix en aquelles coses que no són numerades, pesades o mesurades, en un cavall, per exemple. La certesa de la igualtat de valor sols és possible en aquelles coses que tinguin una de les tres qualitats dites.

Els escolàstics, tan els teòlegs com els canonistes, ³⁰ deien que hom pot llogar o prestar coses que no cauen sota l'obligació del *mutuum*, és a dir, que no poden ser mesurades, pesades o numerades, i a canvi rebre quelcom. ¿Quina és la diferència entre aquesta cessió i el *mutuum*? Un cavall, per exemple, pot ésser donat a algú en ús, per a que en faci ús. No es dóna per a que sigui de l'altre, ans ha d'éser tornat. Aquell qui ho dóna no asumeix el risc de pèrdua. Això és un *commodatum*. Es tracta d'un contracte gratuït. Si hom demana quelcom per la cessió de l'ús, llavors és una *locatio*, és a dir un contracte de lloguer o renda. Per què es permet rebre quelcom pel préstec d'una casa o d'un cavall i no pel préstec de la moneda, gra o vi? Eiximenis es posa el mateix problema en comparar la matèria de la moneda d'argent i la matèria d'un vas d'argent i respon: «Perquè nota açí la diferència qui és entre préstech e loguer e sàpies que-y ha quatre diferències. La primera sí és car en lo préstech lo perill passa a aquell qui reeb la peccúnia, més no és així en la cosa logada. La segona diferència sí és car en lo préstech la peccúnia no es pijora al prestant, mas de la cosa logada és lo contrari. La terça, car la peccúnia prestada de si mateixa no fa nengun fruyt de si a aquell qui la reeb, mas de la cosa logada és lo contrari, axí com appar quant l'om logua camp, vinya, casa o bèstia. La quarta, car en lo loguer se ret una mateixa cosa al logant, mas en la préstech no, jatsía que li reta semblant.» ³¹ Per això és injust que hom rebí o esperi rebre quelcom per raó d'un préstec. És a dir, el *mutuum* ha d'ésser gratuït.

aquell qui prestava pogués esperar una compensació; cf. RAMON DE PENYAFORT, *Summa*, cit., col. 542.

27. *Tractat d'usura*, fol. 4ra-4rb.

28. *Tractat d'usura*, fol. 2va.

29. *Tractat d'usura*, fol. 4rb.

30. Cf. ST. TOMÁS D'AQUINO, *Summa Theologica, Secunda secundae*, q. 78, a 1, Ed. BAC, Madrid, 1963, pàg. 481

És injust exigir quelcom per l'ús d'una cosa que ja no és meva (*mutuum*); és injust rebre quelcom d'una cosa que ja no existeix, doncs en les coses fungibles l'ús és el consum. Però, per què no es pot vendre l'ús de la moneda, per exemple, sempre que hom accepti el risc de la mateixa? Eiximenis exposa en aquest contexte un dels casos més discutits pels escolàstics medievals i menys compresos per la historiografia moderna: el préstec marítim, també conegut com *peccunia traiectitia*, segons el Dret Romà,³² que permetia al prestador, qui acceptava els riscos del transport marítim, la percepció d'un fort interès, i que Gregori IX condemnà en la coneguda decretal *Naviganti*.³³ La dificultat que hi trovaren els escolàstics en voler donar una explicació coherent d'aquesta decretal, que semblava condemnar una operació mercantil usual, la *societas*, fou gran.³⁴ Eiximenis resum la solució comuna en el seu temps: tot préstec, *mutuum*, fet amb pacte sobre repartiment de beneficis, malgrat el risc assumit pel prestador, és usurari; la *societas*, emperò, on un posa el capital i l'altre el treball, compartint ambdós el risc, està permesa i també ho està la participació en els beneficis. En els préstecs marítims, on el prestador assumeix el risc, sembla que hi manqui la natura del *mutuum*, on la propietat i el risc pertanyen al prestatari. És a dir, quan el prestador reté el risc, sembla que el contracte fet sigui una *locatio*.³⁵ Eiximenis respon que això no es pot fer. La raó cal trobar-la en la naturalesa de la moneda i, per tant, en la diferència entre *mutuum* i *locatio*.³⁶ «Ni lo perill que el prestant se carràgua justifica lo contracte», diu Eiximenis. El que la decretal *Naviganti* condemna és un *mutuum* fet a un mercader amb un contracte collateral pel qual el prestador reté el risc i el prestatari donarà un cert guany. Però, si amb el contracte es forma una *societas*, on el risc és compartit per ambdues parts, llavors és legal que una de les parts hi posi el capital i l'altra el treball, i està permès una participació d'ambdós en els beneficis. Això és el que vol dir Eiximenis amb «sinó aquell solament qui és del capital o del guany ensemps».³⁷

La prohibició de rebre usura arriba fins a la intenció del prestador: «Si, emperò, lo emprestant *espera* per lo préstech haver guany temporal, per bé que no'l n'aga, ell és usurer e, axí prestant, pecca mortalment e, si res ne aconseguix, és tengut de restituyr-o en for de consciència.»³⁸ Una precisió, emperò:

31. *Tractat d'usura*, fol. 5rb-6ra.

32. *Dig. XXII, 2; Cod. IV, 33; Nov. 106.*

33. *Decretal*, V, xix, c. 19 (FRIEDBERG II, col. 816).

34. Cf. T. P. McLAUGHLIN, *The teaching of the Canonists on usure*, cit., pàg. 103.

35. Eiximenis, en aquest cas, segueix Hostiensis, malgrat que no el citi; cf. *Summa Aurea, De usuris*, núm. 8 col. 1624.

36. Cf. la Palea Eiciens, *Decret. D. LXXXVIII*, c. 11 (FRIEDBERG I, col. 308-309).

37. És l'opinió de Hostiensis: «Periculum igitur quod in se retinet, ipsum in nullo relevat, sed potius honoratum relinquit. Imputet ergo sibi, quia apposuit, periculum enim in se recipere voluit et potuit, et ideo valet pactum; ultra numquam exigere voluit, sed non potuit, et ideo non valet», *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, núm. 8, col. 1624.

38. *Tractat d'usura*, fol. 3ra.

«Axí com el prestat, ans que prestàs, podia reebre d'aquell a qui lo ha prestat servey e plers, axí mateix los ne pot reebre après del préstech si, emperò, nul temps no ha esguart de rebra-los per esguart del préstech que fet-li ha.»³⁹

Per la seva part, «aquell qui reeb préstech és naturalment obligat al prestat *ad antidora*, la qual obligació no's pot legudament reduir en civil obligació per no cometre usura».⁴⁰ És a dir, aquell qui reb un favor d'altre es troba sota l'obligació natural de tornar-lo o fer quelcom per compensar-li el sacrifici. Pero aquesta natural obligació no pot ser objecte d'un pacte. Eiximenis, d'acord amb el canonistes,⁴¹ en especial, que ha seguit, no dóna cap explicació d'aquesta prohibició, tan sols diu que no està permès. En altres paraules, s'atè al principi general de que res que sigui degut pot ser objecte d'un acord.

2. RAONS DE LA PROHIBICIÓ DE LA USURA

«Pories açí fer qüestió què és la rahó que la sancta religió crestiana axí és quina avorreix aquesta espècia de contracte usurari.»⁴² La resposta d'Eiximenis està en la línia iniciada per Sant Tomàs.⁴³ «Car usura és contra lig de natura... contra justícia natural... contra egualtat de justícia natural...»⁴⁴ Per tant, podríem dir que la raó de la prohibició és la mateixa que dóna Sant Tomàs: «Nec ideo est peccatum quia prohibitum; sed potius ideo est prohibitum, quia est secundum se peccatum.» Per aquest motiu la fonamentació filosòfica de la prohibició encapçala les altres: la «dig divina» i «cascun dret».

Ara bé, si la resposta de Sant Tomàs es basa en l'objecte mateix de la usura, la moneda, en la moneda l'ús no es pot separar del domini i la moneda és naturalment improductiva,⁴⁵ Eiximenis no es limita a aquesta raó. D'acord amb la seva metodologia de sintetitzar diverses visions d'un problema i abastar-ho a tothom, exposa també, com a fonament de la prohibició de la usura, el treball, títol que tan sols té qui la reb en préstec; el concepte de *mutuum*, ja exposat, que comporta transferència total de la propietat vers el prestatari; l'obligació natural d'ajudar el proïsme necessitat, que exigeix que el préstec sigui gratuït: «En Pere prest a n Pau cent solidos ha un any per un florí de logre. Certa cosa és que en Pere a la fi de l'any a lo dit florí contra natural justícia. E açò appar primerament per tal quant en aquest guany no ha hagut peril ni a risch a n Pere,

39. *Tractat d'usura*, fol. 3rb.

40. *Tractat d'usura*, fol. 3rb.

41. Cf. RAMON DE PENYAFORT, *Summa*, cit., II, 7, núm. 4, col. 543; HOSTIENSIS, *Summa aurea*, cit., *De usuris*, núm. 1, col. 1613-1614.

42. *Tractat d'usura*, fol. 4ra.

43. Cf. ST. TOMÀS D'AQUINO, *De malo*, q. XIII *De avaritia*, en *Quaestiones disputatae et quaestiones duodecim quodlibetales*, v. II, Taurini-Romae, 1942, pp. 224-235.

44. *Tractat d'usura*, fol. 4ra-4rb.

45. Cf. O. CAPITANI, *Il «De peccato usure» di Remigio de Gerolami*, en pàgs. 564-567.

ni ell noy ha gens treballat. Segonament, car, com los C. solidos per lo dit any fossen d'en Pau, segueix-se que en Pere no devia haver guany d'açò que seu no era e que los cent solidos fossen d'en Pau... appar per la siffincació del nom de préstech qui és en Gramàtica dit *mutuum*, qui vol dir "fer lo meu teu". Així mateix papa Johan qui determina que en les coses qui s'consumen per ús no-s pot l'ús separar de la senyoria. Donchs, com los dits cent solidos sien aytals, segueix-se que, com los sia d'en Pau, que axí mateix sia sua la senyoria. Tercament, que los cent solidos aquells de si mateixs no.n faeren nengun fruyt sens la prudència e astúcia d'en Pau, la qual astúcia en Pau no ha d'en Pere ne de res del seu, com sia naturalment seu. Haver, donchs, de res d'altre guany e sens nengun treball, és contra lig de natura. Quartament, que en temps que la dita peccúnia corria a perill d'en Pau e no-s podia perdre a-n Pere, la dita peccúnia guanyava a-n Pere, per la qual cosa és contra egualtat de justícia natural. Quintament, car en Pau no dóna liberament lo dit florí a-n Pere, ans ho fa per tal quant és posat en gran necessitat, lo qual ama més escapar ab pèrdua del florí que no qu'el hagués a sostenir retench lo florí. Sisenament, car en Pere naturalment és obligat, e segons lig de natura, a prestar a son prohíme purament sens guany temporal, axí com dit és damunt, e ajudar-li en ses necessitats: que, donchs, ell ne vulla guany, ço és contra lig de natura.»⁴⁶

Hom pot afirmar que el fonament de la prohibició de la usura en el tractat d'Eiximenis està representat pel concepte de la *aequitas* d'on deriva la necessitat d'una *aequalitas*, que ha de presidir tot contracte, i per la idea de la *charitas*, que ha d'inspirar tot comportament de l'home vers un altre home en una societat cristiana. Es comprèn així que la «lig divina»⁴⁷ i «cascun dret», Dret Canònic i Dret Civil, prohibeixin el préstech amb usura.⁴⁸

3. CONTRACTES «EN FRAU D'USURA»

Eiximenis, d'acord amb els canons i canonistes, condemna el prendre usura i l'esperança de rebre usura en un préstech, un *mutuum*. Això és usura en sentit estricte: «contracte de préstech exprés». Però el sentit del mot usura és més ample. Davant la prohibició de rebre usura en un *mutuum*, hom trobà altres medis per a obtenir el mateix resultat. Mitjançant altres contractes, on el *mutuum*

46. *Tractat d'usura*, fol. 4ra-4va.

47. *Tractat d'usura*, fol. 4va-4vb.

48. Eiximenis repeteix el que els canonistes afirmaven, en concret les afirmacions de Ramon de Penyafort (*Summa*, cit., II, 7, núm. 10, col. 547-548). De l'aparent contradicció existent en el Dret de Justinià que permetia per a certes operacions mercantils la usura i la negava per altres, no en diu res. Per a ell, les lleis que permeten la usura no obliguen, doncs «son cassades per justícia». Cf. T. P. McLAUGHLIN, *The teaching of the canonists on usury*, cit., pàgs. 90-95.

en apariència ho hi era, s'obtenia el mateix resultat: un profit d'un capital. Aquesta praxis es considerava i és considerada per Eiximenis «contracte de préstech amagat»: «Amagadament preste aquell qui en frau de usura presta e de fet e met altre nom al préstech, ço és nom de compra o de loguer o qualsevol altre.»⁴⁹

a) *Emptio-venditio ad tempus*

La primera operació comercial «en frau d'usures» exposada per Eiximenis és la coneguda com *emptio-venditio ad tempus*: el venedor ajorna el pagament del producte i, per aquesta raó, el producte és venut a un preu més alt. «No és legut, diu, a l'hom qui té per perdut ço que ha, exig que no·u perda, o presta per en veritat tot recobrar quant se veu en segur, car la cosa que presta valia a ell molt menys que no fa quant la cobra, e posa si mateix en segur e los altres en peril.» I també: «Axí com fan aquells qui venen les coses per més que no valen per tal com speren per algun temps lo preu; aquells aytals dien que speren la pagua al comprador, emperò, de ffet, per tot aquell temps li presten lo preu de les coses venudes... lo venedor damunt dit la li presta a temps per lo guany que reeb en la cosa que li ha venuda massa car.»⁵⁰ Aquests contractes semblen amagar un *mutuum*, un préstec, doncs, quan es compra quelcom a crèdit a un preu més alt que l'actual, hom pot veure l'equivalent a un doble contracte de venda i préstec: «Tu em vens ara quelcom que jo et pagaré més endavant al preu corrent ara: tu em prestes el preu per un cert temps —venda del temps— a un interès determinat representat per la diferència entre el preu que jo pago i el preu corrent»; o bé, «et pago ara, a un preu més baix, per productes que em donaràs més tard: et presto, doncs, una quantitat de diners a interès representat per una reducció en el preu pagat». Eiximenis, malgrat tot, especifica que «no atorgan tots los doctors, ni és ver segons molts», doncs no hi ha usura en el cas que hi hagi dubte raonable sobre el preu de la mercaderia, quan el pagament sigui fet o es lliurin les mercaderies, com dirà més endavant en una excepció, específica per aquesta mena de contractes, a la prohibició general de la usura.

b) *Préstecs amb penyora*

Una de les més antigues i més usuals formes de contractes de préstec, practicaada per a obtenir un profit i, ensems, eludir les penes contra la usura, era el préstec amb penyora, que Eiximenis exposa breument. Quan el deutor reb el

49. *Tractat d'usura*, fol. 2va.

50. *Tractat d'usura*, fol. 2ra-2vb.

préstec, posa a les mans del creditor una terra o una altra cosa. El creditor ho poseirà fins que el deute sigui pagat. Durant aquest temps, ell reb els fruits de la penyora que no es dedueixen del deute. Quan el préstec sigui tornat, el creditor tindrà la quantitat prestada i un benefici adicional. «Per aquesta mateixa raó, diu Eiximenis, no és legut a aquell qui té penyora per préstech, de servir-se de la penyora, si, donchs, no pren lo servey en preu.»⁵¹

c) *Contractes «de retrovendo»*

Davant la prohibició de retenir les rendes d'una penyora donada en un préstec, hom trobà un altre contracte que permetia obtenir el mateix resultat, que Eximenis exposa tot seguit. Es tracta del contracte conegut com *de retrovendo*. «Així mateix aquell qui ven a deu anys alguna possessió lucrativa per tal que, passats los deu anys, reebra lo capital, no contrastants que haïa reebuts los fruyts de la dita possessió; aquest aytal, jatsia que aquell apell aquest contracte venda, emperò, pus en sa pensa ell té e posa de recobrar lo dit cabdal *per integrum*, sens nenguna recompensació dels fruyts reebuts, de ffet ell presta e comet usura verdaderament, maiorment si ha obligat l'altra a'l retre, *alias* reebre, la possessió totstamps que ell ne sia request.»⁵² Aquest contracte combina el contracte de préstec amb penyora i un contracte de venda que és simulat i que, per això, és inclòs entre els «contractes de préstech amagats» o «en frau d'usura». A demana un préstec a B i és disposat a donar quelcom, per exemple un camp, com a penyora del préstec. B desitja treure'n fruit; però, si reté els fruits de la penyora, caurà sota les penes contra els usurers. Per a evitar-ho, en lloc de concedir un préstec amb penyora, compra el camp per una certa quantitat i promet en el contracte que A ho pot recuperar a un cert preu en un cert temps.⁵³ Aquest contracte fou considerat tant a les decretals com pels escolàstics *in fraudem usurarum*,⁵⁴ per tant és nul, el creditor és usurer i s'han de deduir els fruits de la penyora de la quantitat prestada. La consideració dels preus posats en el contracte, el valor dels fruits i el fet que el deutor no pot recuperar la seva propietat fins després d'un cert temps, fan que hom conclouï que no es tracta d'una venda sinó d'un préstec «amagat», com diu Eiximenis, o «en frau d'usura».

51. *Tractat d'usura*, fol. 2ra; cf. Decretal. V, xix, c. 1 *Plures clericorum* i c. 2 *Quoniam* (FRIEDBERG II, col. 811).

52. *Tractat d'usura*, fol. 2vb.

53. Cf. *Decretal.* III, xvii, c. 5 *Ad nostram* (FRIEDBERG II, col. 519).

54. Cf. RAMON DE PENYAFORT, *Summa*, cit. II, 7, núm. 6, col. 542-544. Però vegeu HOSTIENSIS, *Summa*, cit., *De usuris*, núm. 7, col. 1622; Hostiensis l'exposa entre els contractes en què hom pot rebre quelcom en excés del capital, anomenat *lex commissoria* de l'incipit d'una llei del Còdex de Justinià.

4. EXCEPCIONS A LA PROHIBICIÓ DE LA USURA

«No contrastant, emperò, ço que dit és, ço és que a nengun per contemplació de préstech que faça no pot justament res pendre de guany, emperò en algunes coses se pot fer degudament que lo prestant de aquell a qui presta se pot rebre ultra lo capital alguna cosa sens crim d'usura. E la rahó sí és car lo prestant en aytals coses, ço qui pren, no u pren per tal que s' pach del préstech que fet ha, mas per tal que justícia sia servada entre les parts o per altres leguts esguarts.»⁵⁵

a) «La fermaça»

La primera excepció és el cas del *fiador* qui es veu obligat a pagar usura a un tercer. El fiador pot exigir el que ha tingut de pagar d'aquell per qui ha sortit fiador: «Lo primer sí és quant la fermaça d'aquell qui reeb los dinérs del prestant ha pagat al creador lo capital e les usures, lavors legudament la fermaça o pot tot recobrar del principal creador axí com a deute qui li és degut.»⁵⁶ Com més endavant dirà, encara que en aquest indret no ho faci, la raó és que el fiador no ho reb en quant guany sinó en quant *interesse*, és a dir, per a evitar un dany.

b) Les clàusules penals

És prou conegut l'ús, a l'època medieval, de clàusules penals amb que es lligava l'altra part a causa de l'incompliment d'un contracte. Era natural, doncs, que aquestes clàusules es trobessin en els contractes de préstec. L'abús, però, feu que deixessin d'ésser purament penals i que prenguessin un nou caràcter: llur finalitat era indemnitzar la part perjudicada per la pèrdua ocasionada a causa de l'incompliment del contracte. «Lo segon és quant aquell qui presta, no per guanyar res ultra lo capital, mas per guanyar si mateix de *dampnatge*, fa posar pena al deutor qui li pagarà ço que li ha prestat dins aytal temps sots aytal pena.»⁵⁷ És el que els escolàstics qualificaven com *poena canonica* o *poena con*

55. *Tractat d'usura*, fol. 6vb. Hom pot veure que Eiximenis, com molts dels escolàstics qui no eren canonistes, pren en préstec d'aquests l'*ouillage*, com diu O. Capitani (cf. II «*De peccato usure*» di Remigio di Girolami, cit., pàg. 561), per l'exposició del problema de la usura i no el marc, com es pot veure en l'apartat on són exposades les causes de la prohibició de la usura, que el treu dels teòlegs. Aquests s'interessaven més que en discutir casos concrets, en deduir dos o tres principis generals i discutir llur validesa i aplicació general. És a dir, reduïen les excepcions a l'aplicació de determinats principis.

56. *Tractat d'usura*, fol. 6vb.

57. *Tractat d'usura*, fol. 7ra.

ventionalis.⁵⁸ Però aquesta condició es presta a frau: «Aytal, emperò, diu Eiximenis, qui aytals posen scientment per tal que los deutors hi cayen e que ells axí guanyen queucom ultra lo capital, comet usura.»⁵⁹ La pena és fixada *ratione interesse*,⁶⁰ és a dir, com a danys i perjudicis, o bé com indemnització per la pèrdua que tindrà el prestador. No és, doncs, usura, és a dir, una quantitat proporcional al temps i al préstec. Eiximenis ho aclareix en el cas següent.

c) *Els títols extrínsecs per a la percepció d'un interès*

«Lo terç és quant lo deutor trigua massa a pagar lo creador... pot demanar ultra lo capital lo *interesse*. Car legut és a cascú de servir si mateix de dampnatge per via leguda; ne lo creador demana aytal *interesse* per rahó de préstec, mas deman-li satisfacció e recompensació del dampnatge que li dóna retenint-li los dinés dels quals el viuria axí com comunament fan los altres.»⁶¹ És adir, aquell qui reb un préstec no el retorna en la data fixada i no consta en el contracte una pena en cas de retràs. Eiximenis exposa en aquest contexte el que es coneix com *títols extrínsecs* per a la percepció d'un interès (*damnum emergens*, *lucrum cessans* i *periculum sortis*). Partint del Dret Romà, que distingeix entre *usura*, la quantitat proporcional al temps i al préstec, i *interesse*, *id quod interest*, la diferència entre la present situació del qui presta i la que hauria estat si el préstec no s'hagués fet, dedueix tres principis: *damnum emergens* «és aquell que és dat al creador per guardar-lo que no'n haïa pèrdua ni mal per lo préstec que fet ha entrefegant per sa fretura dels dinés prestats»;⁶² *lucrum cessans*, «interessar de guany és preservar del dampnatge del guany que fet haguera menegant los dinés prestats, segons bon juy de rahó, si lo deutor no li hagués retenguts los dinés que li havia prestats».⁶³ Si el títol *damnum emergens* és admès per teòlegs i canonistes, hom no troba la mateixa unanimitat en els altres títols, el *lucrum cessans* i el *periculum sortis*, aquest no és explícitament exposat per Eiximenis. Si bé és veritat que aquell qui per causa d'un *mutuum* deixa d'obtenir un profit, hom pot dir que ha sofert una pèrdua tan real com aquell qui cau en despeses a causa del préstec, s'hauria de provar que

58. Cf. DUNS SCOT, *Quaestiones in quartum librum Sententiarum*, en *Opera omnia*, t. XVIII, pàg. 293; GODOFRED DE TRANO, *Summa in Tit. Decretalium*, Venetiis, 1563, *De usuris*, núm. 9, pàg. 440.

59. *Tractat d'usura*, fol. 7ra.

60. *Tractat d'usura*, fol. 7ra-7rb. Aquí Eiximenis, com també en la major part de les excepcions, segueix la *Summa* de Godofred de Trano (cf. *Summa*, cit., *De usuris*, núm. 9, pàgina 440).

61. Precisament *Digest. XVII, ii Pro socio*, 1. 38 *Socium* (ed. GALISSET, col. 617-628).

62. *Tractat d'usura*, fol. 7rb.

63. *Tractat d'usura*, fol. 7rb.

tal profit s'hauria fet: «E deus açí saber que pus justament se pot totstems demanar lo *interesse* del dampnatge que no lo *interesse* del guany.»⁶⁴ Hem dit que del títol *periculum sortis* no en parla explícitament Eiximenis. Hom pot veure la seva opinió, tanmateix, quan parla de la decretal *Naviganti*. Com tots els canonistes és fidel al text de la decretal i cal, doncs, concloure que el risc no és un títol prou bastant per a una recompensació en un préstec. Malgrat tot, com hom pot veure en el cas següent, precisa la seva oposició en algun altre cas.

d) *El «contractus locationis»*

«Lo quart cas és aquest: Posem que yo ab mos dinés vulla comprar alguna mercaderia e tu as-me pregat que yo no faça de present la dita compra, mas que't prest mos dinés. E yo responch-te axí: 'Yo no't vull prestar, mas vendre axí lo ús de mos dinés: que tu en aytal loch me retes aytant com segons bon arbitre de bons mercaders yo guanyaria ab la mercaderia que açí compraria quant la hagués fet portar en lo dit loch, emperò reeb sobre mi lo perill.' Dien açí los doctors que açí no ha usura, car ço que reeb entén a reebre no per lo préstech que e fet, ans o reeb axí com *interesse*, ço és per squivar e lunyar de mi tot dampnatge e no per rahó de haver guany del préstech.»⁶⁵ És el cas conegut com *contractus locationis*. Hom dóna per entès que aquí no es parla d'un *mutuum*, fet a un mercader, ni d'una *societas*, en que un posa el treball i l'altre el capital. Eiximenis, s'obre, admetent el *contractus locationis*, un xic més a la percepció d'un interès.

e) *«Per raó de dubte»*

Hem vist en l'apartat dels contractes en frau d'usura que en el cas conegut com *veneditio ad tempus* o bé *ad terminum* que Eiximenis deia que «no ator-

64. *Tractat d'usura*, fol. 7va. Sant Tomàs d'Aquino raona així: «Quia non debet vendere id quod nodum habet et potest impediri multipliciter ab habendo» (*Summa Theologica*, IIa-IIae, q. 78, a. 2, ad 2, cit., pàg. 484); i Hostiensis diu: «De futuris et contingentibus, secundum Aristotelem, non est veritas determinata» (*Summa Aurea*, cit., *De usuris*, núm. 7, col. 1621).

65. *Tractat d'usura*, fol. 7va-7vb. Eiximenis dóna a entendre que aquesta és l'opinió comuna dels autors que ha consultat, en concret Hostiensis i Joan Andreu. Hem de dir que la memòria el traeix o bé ha llegit malament. L'exemple el treu de Hostiensis i Joan Andreu, però la solució cas la hi dóna Hostiensis, doncs Joan Andreu no ho admet i tampoc molts altres. Ambdós autors exposen el cas tot explicant la decretal *Naviganti*. Cf. HOSTIENSIS, *Summa Aurea*, cit., *De usuris*, núm. 8, col. 1623-1624; JOAN ANDREU, *In quinque Decretalium libros ovella Commentaria*, ed. Venetiis, 1581, *Liber V*, *De usuris*, fol. 77vb.

guan tots els doctors, ni és ver.» Doncs la *emptio* i la *venditio ad terminum sive ad tempus* i també, com veurem, la compra de rendes *ad vitam*, eren qualificades pels escolàstics com excepcions de la usura. Eiximenis l'exposa així: «Posem que en Pere presta a n Pau deu lliures per tal que en altre temps en Pau li n reta aytantes mesures de blat o de vi o de oli com are les deu valen. Dien açí los doctors que, jatsia que les dites mesures de les coses damunt dites valen més en temps de la paga que no munten les ·X· lliures ara prestades, emperò, si era dubte atuyt comunament lavors quant en Pere presta les ·X· lliures ja si les ·X· lliures valien més gra, més vi o més oli, e axí de les altres coses, en temps de la paga, que no fan ara, dien açí los doctors que aquest axí prestant no és usurari. E acò per rahó del dupte damunt dit.»⁶⁶ Aquesta mateixa solució l'exposa, *mutatis mutandis*, en el cas d'una venda amb pagament ajornat. Però el dubte ha d'ésser probable en el preu i la intenció dels contractants ha d'ésser també recta. És a dir, el temps no pot ser objecte de venda.

f) *El cas de la dot*

«Lo sisén és aquest: Posem que en Pere haïa posada en penyora una vinya a n Pau, son gendre, per lo dot de sa filla e vol ço que la Església consent..., ço és que los fruïts de la vinya no li sien contats en sort de paga.»⁶⁷ Aquest cas s'assembla al de la penyora: Els fruits d'una penyora haurien d'ésser descomptats del capital, és a dir, d'una dot «pecuniària». Però la doctrina de l'Església i, per tant, dels escolàstics considera una excepció aquest cas. Eiximenis diu implícitament que hom ha de considerar els fruits de la penyora no com usura, sinó com *interesse*, és a dir, per raó del títol *damnum emergens*, per a evitar-li al gendre dany i perjudicis.⁶⁸

g) *El cas de «socii pompa»*

Aquest cas no presentava cap problema, com es pot veure per l'explicació que dóna Eiximenis; «Posem que un cambiador ho altre hom m'a preg que li

66. *Tractat d'usura*, fol. 7vb-8ra.

67. *Tractat d'usura*, fol. 8ra.

68. Eiximenis es limita a exposar aquesta excepció sense donar les raons d'ella. Cal deduir del cas plantejat i de l'*auctoritats aportada*, la decretal *Salubriter* (*Decretal.* V, xix, c. 16, FRIEDBERG II, col. 815), que està d'acord amb l'opinió més comuna entre els escolàstics: «Quia dos ad hoc constituitur ut onera matrimonii sustententur... unde cum pecunia dotali praedium obligetur sicut ex aliquo honesto lucro pecuniae sustentarentur onera matrimonii... sic ex fructibus praedii quod in locum pecuniae succedit», segons l'explicació donada per Godofred de Trano, seguit per Eiximenis (cf. *Summa*, cit., *De usuris*, núm. 9, pàg. 440). Encara que Hostiensis té altra opinió (cf. *Summa aurea*, cit. *De usuris*, núm. 7, col. 1621).

loch alguns sachs de diners per ensenyar-los e per fer-ne mostra en sa taula e açò per tal que aparegua maior hom e pus rich hom e per tal que les jents li donen maior fe, dich-te que en aytal cas en bona consciència tu pots pendre de açò paga, car en aquest contracte no és préstech ans és loguer.»⁶⁹

b) *El cas «de feudo»*

Aquest cas, i el que segueix, el de censals morts i violaris, té, diu Eiximenis, «maior difficultat que nengun dels damunt dits.»⁷⁰ Eiximenis el descriu així: «L'Església té en penyora d'un seu feudatari lo castel per lo qual lo feudatari és vasal de la Església. Dien a ço alguns que la Església pot reebre legudament los fruyts del castiell no contant-los en sort de paga, emperò lo feudatari no és tengut de fer homenatge ni de servir a la Església per rahó del dit feu.» Es tracta d'una penyora donada per raó d'un préstec. Malgrat el principi que els fruits de la penyora han de reduir el préstec, l'eclesiàstic pot quedar-se els fruits i aquets no disminueixen el deute. Durant aquest temps, el vassall està lliure del servei a que estava obligat per raó del feu. Alguns escolàstics⁷¹ consideraven aquesta excepció un privilegi concedit a l'Església. Eiximenis, emperò, qui segueix l'opinió d'Enric de Suse, el cardenal Hostiensis, predominant en el seu temps, diu: «Donchs aquella mateixa rahó de vassallania e de senyoria sia en feu setglar com en feu eclesiàstich... si la dita determinació papal se entén en feu eclesiàstich, que molt màs se entén en feu lech e setglar.»⁷² La decretal a que es refereix no és altra cosa que una resposta judicial a una qüestió proposada, «car los cassos possibles no poden ésser expressos en dret, basta que rahó natural e fundada en justícia en dret l'om en aytals cases qui són per dret expresses.»⁷³ Per què és aquest cas una excepció i, per tant, no és un *mutuum*? La resposta cal trobar-la en la naturalesa *rei feudalis*: El vassall «no és senyor mayor ni és dret senyor.»⁷⁴ Quan el vassall dóna el feu al senyor com a garantia d'un préstec, la cosa torna al seu primitiu estat. Per tant, els beneficis que hom obté de la penyora no redueixen el deute, perquè tot és ara com si hom no hagués concedit el feu.

69. *Tractat d'usura*, fol. 8rb-8va.

70. *Tractat d'usura*, fol. 8va.

71. RAMON DE PENYAFORT, *Summa de Paenitentia*, cit., II, 7, núm. 3, col. 540, nota 1; BERNAT DE PARMA, *Decretales D. Gregorii papae IX suae integritati una cum glossis restitutae*, ed. Romae, 1582, sobre la decretal *Conquestus*, col. 1737-1738. Vegeu *Tractat d'usura*, fol. 8vb.

72. *Tractat d'usura*, fol. 9ra.

73. *Tractat d'usura*, fol. 9ra. La decreta és *Conquestus* (*Decretal. V, xix, c. 8*, FRIEDBERG II, col. 813).

74. *Tractat d'usura*, fol. 8vb.

5. CENSALS MORTS I VIOLARIS

Entre les formes d'inversió de capitals difoses a l'època medieval hom pot trobar l'adquisició de rendes privades i públiques.⁷⁵ Al principi, quan el pagament era fet *in natura*, en gra o en altres productes de la terra, aquesta operació no presentava dificultats especials, doncs era relativament fàcil demostrar que es tractava d'una compra-venda, on no era tant la rígida teoria de la usura el que entrava en joc quant aquella més flexible relativa al just preu.⁷⁶ Tot seguit, emperò, als fruits en natura hom hi substituï el correlatiu valor en diners i llavors els escolàstics es trobaren en la necessitat de formular nous arguments per tal que hom veiés clarament els elements que feien possible distingir aquestes operacions del préstec a interès.⁷⁷ Deien que l'adquirir rendes no era un *mutuum*, es a dir, un canvi de moneda present contra moneda futura, sinó una venda i, precisament, una venda en diners comptants del dret a la moneda, on el factor temps no jugava un paper determinant.⁷⁸ A més, si hom es trobava davant una operació comercial, el preu pagat, és a dir, la renda, podia molt bé ultrapassar la suma rebuda. També el risc de perdre la inversió per raons diverses justificava la licitud d'aquesta diferència. Des del punt de vista doctrinari, malgrat els esforços dels teòlegs i canonistes, les explicacions eren tot altra cosa que satisfactòries, perquè les aparences eren sempre les d'un contracte il·lícit, un contracte usurari. Això explica la constant recerca de noves formulacions i nous arguments.

Eiximenis parla d'aquesta matèria en els capítols desè i onzè, aquell sobre els censals morts i aquest sobre els violaris. Ho fa «segons la matèria que vuy

75. Cf. C. CIANO, *L'acquisto dei censi nel pensiero di un teologo del cinquecento, en Fatti e idee di Storia Economica nei secoli XII-XX*, «Studi dedicati a Franco Borlandi», Ed. Il Mulino, Bologna, 1977, pàgs. 417-425.

76. Cf. O. CAPITANI, *Sulla questione dell'usura nel Medio Evo*, cit., pp. 41-42; A. SAMPORI, *Il giusto prezzo nella dottrina de San Tommaso e nella pratica del suo tempo*, en *Studi di Storia Economica (Secoli XIII, XIV, XV)*, Firenze, 1955, pp. 264-287.

77. Cf. HOSTIENSIS, *Summa aurea*, cit., *De usuris*, núm. 8, col. 1626: «Quid de hiis qui emunt ab ecclesiis vel monasteriis certas possessiones tenendas toto tempore vitae suae ita ut post mortem eorum ad ecclesiam redeant? Raymundus et Goffredus iudicaverunt talem contractum usurarium eo quod homines sperant vivere et sic homines sperant se amplius percepturos de proventibus possessionum quam pecunia quam dederunt. Et sola spe contrahitur usura... Si tamen dat quis unam possessionem ut recipiat aliam equivalentem, licitus est contractus... Certe, salva pace ipsorum minus bene videntur sensisse. Nam ita homines possunt sperare lucrum in hoc ultimo contractu sicut in primo et adeo licitus est contractus primus, scilicet emptionis et venditionis, sicut et ultimus, scilicet precarium, nisi in fraudem fiat, nam uterque approbatur a iure... Ipsimet etiam scripserunt quod non habet locum contractus usurarius nisi in mutuo et ego iunxi regulariter, ut oppositionem multorum casuum evitarem... ratione incertitudinis excusantr.»

78. Cf. GILLES DE LESSINES, *De usuris*, en *Oposcules de Saint Thomas d'Aquin*, París, 1858, *Opusculum LXXII*, pàgs. 597 i ss.

se contén en Catalunya.»⁷⁹ I, certament, així és. Hom cercaria inútilment les diverses fonts utilitzades per ell. Totes les citacions i explicacions donades provenen d'un únic lloc: el tractat sobre censals i violaris atribuït a Bernat de Puigercós que es troba en el mateix manuscrit que el *Tractat d'usura*. Com ja hem dit, l'interès d'aquest tractat, que esperem publicar-lo bé aviat, escrit a la primera meitat del segle XIV, rau no tan sols en l'aspecte doctrinari ans en que hom discuteix sobre un problema encarnat a la realitat de Catalunya. Ens referirem, doncs, en aquesta part del treball, als dos autors catalans, Francesc Eiximenis i Bernat de Puigercós, indistintament, vist que, malgrat la distància en el temps, la matèria i la forma no canviaren.

L'argumentació d'ambdós autors en favor dels censals morts i, per tant, dels violaris, toca tres punts: *a*) Aquests contractes no són préstecs usuraris ni contractes en frau d'usura; *b*) Són veritables contractes justs de compra-venda; *c*) Aquesta forma creditícia és practicada per l'Església.

Eiximenis comença definint el censal mort: «Qui per tal són dits morts car lo comprant no ha nengun dret en les coses sobre que compra lo dit censal, sinó solament dret de percebra la quantitat que compra.»⁸⁰ Com ja hem dit, no és estrany que semblés un préstec usurari. En la *Quaestio disputata* Bernat de Puigercós, després d'exposar les raons d'il·licitud *duorum doctorum* passava a provar llur licitud seguint el camí dels seus opositors: *ex iustitia pretii, ex forma contractus* i *ex intentione ementis*. Doncs bé, per a demostrar que la compra-venda de censals no és usuraria, Eiximenis pren el segon argument de la *Quaestio disputata*. Els contraris a la licitud de la compra dels censals allegaven que les decretals ho condemnaven.⁸¹ La prova de que «aquestes compres no són viciades per natura de frau o de préstec amagat appar per los dits suppositis»:⁸² 1) El comprador no és usurer ni «a acostumat de prestar a usura»; 2) No «fou convengut entre ells que mudassen lo nom de préstec en nom de venda; 3) No es un contracte *de retrovendendo*»;⁸³ 4) El preu pagat pel dret de percebre la renda és just; 5) El comprador, a la fi del contracte, sols recupera la quantitat pagada, no més.⁸⁴

79. *Tractat d'usura*, fol. 9rb-11rb.

80. *Tractat d'usura*, fol. 9rb. Compareu amb la definició que dona A. García Sanz: «Es el derecho, garantizado con hipoteca, de percibir una pensión dineraria anual, adquirido por compra con pacto de retro» (*El censal*, cit., pàg. 286).

81. *Decretal*. III, xvii, c. 5 *Ad nostram* i III, xii, c. 4 *Illo vos* (FRIEDBERG II, col. 519 i 526-627)

82. *Tractat d'usura*, fol. 1 Orb.

83. Vegeu pàg.

84. *Tractat d'usura*, fol. 9rb-9va. Bernat de Puigercós ho exposa així: «Ad secundam rationem respondeo quod contractus positus in c. *Ad nostram* et in c. *Illo vos* non iudicatur illicitus ex forma contractus sed ex fraudibus adhibitibus in contractu. In nostro autem casu fraudes omnino excluduntur, ut supra patet. In nostro etiam casu non iudicatur ex coniecturis, sed ex certa confessione ementis cui creditur in foro penitentiali. Incertis autem et non in

Tot seguit Eiximenis el descriu i raona el perquè és una compra justa: «Mas que axí sia, que la dita compra sia justa, yo-u prov certament axí: Primerament per los supòsits que són en la vera compra d'aquells censals. Lo primer és que lo comprant no ha senyoria de dret ne de fadigua ni loysme ni nengun altre dret en la cosa que's compra, sinó solament un dret de percebra cascun any la quantitat comprada, ans los possidents aquells béns los poden vendre sens voluntat e licència d'aquell qui ha comprat lo dit censal, jatsia que los dits béns totstemps hagen a passar ab lur càrrech. Lo segon supòsit d'aytal compra sí és que aquell qui'l ven lo puxa cobrar per aquell mateix preu per que l'a venut, axí que lo comprador per força ha ha retre tot lo censal totstemps que lo venedor ho vulle.⁸⁵ Lo terç supòsit és que per tal quant la dita condició, ço és que'l comprant l'afia totstemps a retre si lo venent lo vol reebre, per açò lo censal val menys al comprador e per tal n-i dóna menys.»⁸⁶

hiis que non sunt certa locus est coniecturis, ut dicit regula iuris. Et ubi etiam iudicaretur per coniecturas non possent applicari ad nostrum casum coniecture contente in capitulo *Ad nostram* et in capitulo *Illo vos*, in fine, ubi dicitur presertim si emens consuevit exercere usuras. Capitulum autem *Ad nostram* loquitur in usuario, ut expresse dicit Iohannes Andree ut in *Novella* super capitulum *Ad nostram*, cui consentit Ostiensis in *Glosa*. Secunda etiam coniectura, que est fundamentum totius fraudis non habet locum in casu nostro, quare, scilicet, prius fuit actum inter contrahentes de mutuo, sed creditor, ne posset conveniri per canonem editum contra usurarios, mutavit contractum mutui in contractum emptionis. Tertia etiam coniectura non habet locum in casu nostro, quia ibi in conditione ponebatur quod venditor non posset recuperare rem venditam infra septem annos primos, sed solum a septenio usque ad novenium, ex quo multum presumitur contra emptorem, quia semper voluit recipere fructus per septem annos, quod fuit signum fraudis magne, ut dicunt predicti duo doctores. Quarta etiam coniectura non habet locum in nostro casu. Non est modicum, ymmo iustum. Nec etiam omnis modicitas pretii esset argumentum huiusmodi doli, sed quando est tanta modicitas quod vix attingit medietatem iusti pretii. In nostro autem casu non solum attingit medietatem iusti pretii, ymmo excedit in tertia vel in quarta parte medietatem iusti pretii. Quinta coniectura etiam que ponitur in capitulo *Illo vos* non habet locum in casu nostro, quia hic emptor, quando reddit vel revendit casum venditori, non recuperat plus, sed solum pretium quod dedit. Sexta etiam coniectura que ponitur in capitulo *Illo vos* non habet locum in casu nostro, quia emptores, ut supponitur in casu nostro, non consueverunt mutuare nec exercere usuras» (*Questio disputata*, fol. 17rb-18ra).

85. És a dir, amb pacte de *retro* o «ab carta de gràcia». Cf. A. GARCÍA SANZ, cit., pàg. 288.

86. *Tractat d'usura*, fol. 9vb-10ra. Com diu Bernat de Puigcercós, hom no compra la moneda, 1.000 sous de renda, sinó un dret condicionat: «Ubi dicitur quod peccunia emi non potest, respondeo et dico quod predicta ratio decipit quemdam magistrum in Theologia qui nominabatur Enricus de Gavano, canonicus regularis, qui probat multipliciter quod peccunia emi non potest. Idem dixit quod redditus qui consistunt in peccunia non possunt emi ad imperpetuum vel ad tempus. Sed ipse deceptus fuit in hoc, quia non distinxit inter peccuniam et ius percipiendi peccuniam. Ista enim diversa sunt, sicut aliud est ius hereditarium et ipsa hereditas. Et aliud est fructus rei et aliud ius percipiendi ipsos fructus. Et aliud est ius percipiendi decimam, quod est spirituale et vendi non potest, et aliud est fructus decime, qui vendi potest, cum sit temporale. Sic aliud est peccunia ipsa, que nec vendi nec emi potest propter rationem per dictum magistrum assignatam, et aliud est ius percipiendi peccuniam,

Quin és el capital i quina és la renda o censal? Per què diu que «lo censal val menys»? «Car antigament qui comprava mil solidos de renda dava per ells vint milia solidos e ara per rahó de la dita condició s'en leven six milia.» Antigament el *for*, és a dir, la relació entre el capital i el censal, era de 5 %, perquè el censal es venia *pure et sine conditione, censualia viva*, com diu Bernat de Puigercós; ara es ven *cum conditione onerosa* per al comprador, doncs el venedor té la potestat de «reembre'l» quan vulgui.⁸⁷ Eiximenis, qui no fa altra

quod vendi potest et emi» (Quaestio disputata, fol. 19rb). Bernat de Puigercós especifica el dret del comprador i el venedor: «In nostro casu dominium transfertur in emptorem. Et utilius est in hoc similitudo quod sicut in feudo dominus maior retinet sibi aliquod ius, scilicet directum, sic et in nostro casu venditor retinet sibi aliquod ius, scilicet quod possit recuperare rem venditam pro eo pretio...; emptor tenetur vendere rem vel rescindere contractum quomocumque velit venditor» (Ib., fol.).

87. Bernat de Puigercós ho exposa així: «Et primo probó quod, dato et posito quod pro mille solidis talis censualis dentur viginti mille solidi quando venditur absolute sine conditione, quod tamen verum non est, quia frequenter est datum pro minori pretio in pluribus locis Cathalonie, tamen, hoc concesso, adhuc non est iniustum pretium si non dentur nisi .XIIII. mille solidi quando venduntur cum predicta conditione, quare nulli debet esse dubium quod mille solidi minus valent venditi cum predicta conditione quam si vendantur pure et absolute et sine omni conditione, sicut mille solidi in feudo minus valent quam mille solidi in allodio; et sicut predium venditum cum conditione onerosa minus valet quam venditum sine conditione; et sicut res vendita cum conditione retentionis alicuius iuris, quod sibi retinet venditor, minus valet quam si nullum ius venditor sibi retineret. Constat autem quod sicut in feudo dominus alodialis potest sibi retinere feudum, si vendatur, ita et in proposito: venditor non solum potest retinere si venditur, immo de necessitate etiam contra intentionem emptoris potest recuperare rem venditam; et, quod plus est, licet feudatarius non habet vendere feudum domino alodiali pro certo pretio, tamen iste emptor habet vendere vel reddere illud censuale pro certo pretio venditori quocumque velit retinere. Idem patet ex similitudine predii venditi cum conditione, maxime si sit onerosa. Certum est autem quod predicta conditio multum est onerosa. Quod enim aliquis habet vendere rem suam quocumque alius velit, etiam contra voluntatem suam, multum est onerosum. Idem etiam patet ex similitudine rei que venditur cum retentione alicuius iuris vel domini, quod venditor sibi retinet in vendendo, quia tunc emptor non habet tantum dominium nec tantum ius in re vendita quam haberet si venditor nichil sibi retineret. Et sic est per omnia in nostro casu, nam venditor sibi retinet ius recuperandi, quocumque velit, rem venditam pro eodem pretio. Et sic possent infinita similia adduci ad probandum quod censuale venditum cum predicta conditione nimis onerosa emptori, multo minus notabiliter valet quam si vendatur pure sine dicta conditione. Igitur sequitur quod non est iniustum pretium si minus detur quando venditur cum predicta conditione, etiam si notabiliter minus detur; immo etiam iniustum esset pretium ex parte venditoris, si tantum vellet habere cum predicta conditione quam sine ea, quare reciperet notabiliter plusquam valeat cum predicta conditione. Nec valet si dicatur quod emptor tantam commoditatem habet ex censuali vendito cum conditione quantam haberet si emisset sine conditione. Hoc quidem non valet. Primo quidem quare ex hoc non sequitur quod tantum valeat cum conditione predicta quam sine ea, licet eandem commoditatem haberet, sicut patet in exemplis suprapositis, sicut .M. solidi feudales numquam valent tantum quantum .M. alodiales. Et sic est in predicto vendito cum conditione onerosa et in re vendita cum conditione iuris, quare valor rei non solum pensatur ex fructu vel ex commoditate sequente

cosa que repetir el que hom llegeix en la *Quaestio disputata* de Bernat de Puigcercós, afirma que aquest preu de 14.000 sous per 1.000 sous de renda no sols és just sinó que «nengú comunament no-y dona més, jatsia que los venents hi facen lur poder.»⁸⁸

Tot i admetent que 20.000 sous fossin el preu just per mil sous de renda, tanmateix els 14.000 sous que hom pagava, tant en el moment de la confecció de la *Quaestio disputata* com del *Tractat d'usura*, en el cas dels censals morts amb la condició esmentada són una quantitat prou bastant per a no concloure que hi ha engany i, per tant, que el contracte no és sospitós d'usura: «Com, donchs, dels ·XX·M^a. solidos per les dites condicions sien defalcats sis milia, qui són quaix la quarta part de mil solidos censals menys, appar que lo preu roman prou bastant a la valor dels mil solidos censals ab condició... perquè no cal que ço qui's dona per lo censal attenya la mytat del just preu del censal mort ab l'altra meytat de la altra meytat axí que sien quinze milia solidos, car basta que lo preu de dit censal attenya a just preu axí com són ·XIIIe. milia solidos.»⁸⁹

sed ex pluribus aliis causis. Sic mille solidi in omnibus plus valent in prediis et in re honorabili quam in re non honorabili. Et ex pluribus aliis causis. Non est etiam verum quod tanta sit comoditas in mille solidis venditis sine conditione illa. Non solum enim comoditas rei est ex fructu percepto, sed etiam ex eo quod potest vendere quando vult et cui vult, et potest retinere quando vult et quantum vult; et ex hoc: si vendat, maius pretium consequatur, et maius si uno tempore vendat quam alio. Et multas alias comoditates, preter fructum qui sequitur, habet emptor quando emptor non tenetur vendere nisi velit et quando velit et quod quo pretio velit» (*Quaestio disputata*, fol. 16rb-17ra).

88. *Tractat d'usura*, fol. 10vb. Bernat de Puigcercós, qui fou Inquisidor general d'aragó, ho va comprovar: «Michi constat per inquisitionem quam ego feci fieri per decanum Cervarie quod pluries fuerunt vendita censualia mortua pure et sine conditione ad rationem centum solidorum pro mille quadrigentis solidis et, secundum istam taxationem vel formam, non dabantur pro mille solidis nisi ·XIII^{im}. mille solidi; nec fuit inventum in tota illa terra qui amplius daret nisi solum unus qui nodicum amplius dedit ut sic, illo modico multiplicato, ascenderet pretium mille solidorum ad ·XIII^{im}. milia ·CCL. solidos; et fuerunt inventi multi qui minus dederunt pro dicto censuali mortuo vendito pure et sine conditione. Et sic est et fuit commune pretium in illis partibus et in Illerda et in Tharracona. Nec est inventus ibi aliquis qui maius pretium dederit et ubi aliquis maius pretium dedisset. Non est iudicandum illud solum esse iustum pretium, sed illud in quo plures conveniunt, quia, sicut dicit lex humana pretia rerum non singulorum affectibus sed communi stimulatione pensanda sunt; et illud est commune quod a pluribus tenetur et observatur, sicut dicit Philosophus quod illud est probabile quod omnibus vel pluribus videtur. Unde illud est commune pretium inter vendentes et ementes quo plures utuntur vendendo et emendo» (*Quaestio disputata*, fol. 19vb-20ra). Cf. A. GARCÍA SANZ, *El censal*, cit., pàgs. 295-296).

89. *Tractat d'usura*, fol. 10ra-10vb. Eiximenis resumeix el raonament de la *Quaestio disputata* sobre el just preu. En el cas que el just preu fos 20.000 sous, els 14.000 sous, que hom paga ara per 1.000 sous de renda, ultrapassa en molt la meitat del preu hipotètic de 20.000 sous considerat just pels contraris a la venda dels censals. Per tant 14.000 sous són un just preu segons el Dret i la doctrina dels teòlegs: «Non est modicum ymmo iustum. Nec etiam monis modicitas pretii esset argumentum huiusmodi doli; sed quando est tanta modicitas quod vix attingit medietatem iusti pretii. In nostro autem casu non solum attingit

En cas que el comprador fos el més beneficiat, hom sospitaria de la intenció del comprador i, per tant, el contracte podria ésser usurari o en frau d'usura: «Donchs appar que sia just certament, car aquest contracte és justificat per egualtat de justícia e més per lo venent que per lo comprant per rahó de la dita condició, la qual cosa és per lo contrari en lo contracte de usura, e per tal los mercaders no volen comprar continuament, car més guanyen en les mercaderies.»⁹⁰

Si els contractes de compra del censals fossin il·lícits l'Església els hauria prohibit i no és així: «Aquest contracte no és vedat per la Església ans és per ella aprovat, en quant ella compra e posseeix molt beniffets en aytals censals.»⁹¹

medietatem iusti pretii, ymmo excedit in tertia vel quarta parte medietatem iusti pretii... Secundo deficit dicta ratio in hoc quod dicit quod pretium iustum non debet esse in arbitrio ementis, qui semper vult pro minori pretio habere. Et ego respondeo ad hoc quod est in arbitrio ementis simul cum arbitrio vendentis, quia sicut emens vult minus pretium dare ita et vendens vult maius pretium habere. Et illud est iustum pretium in quo ambo conveniunt, quia, ut dicunt iura, contractus legem accipiunt ex pactis vel ex conventionibus contrahentium; et, sicut illud est iustum pretium in quod assensunt emens et vendens, dum tamen deceptio, fraus et dolus non interveniat in contractu, quia, ut dicunt omnia iura, tantum valet res quantum vendi potest. Unde, si res exponatur venalis pluribus et non inveniatur qui plus offerat, illud erit iustum pretium quod plus offerens dabit, dum tamen nulla deceptio interveniat» (*Quaestio disputata*, fol. 17rb, 20rb-20vb).

90. *Tractat d'usura*, fol. 10va. Bernat de Puigercós ho explica així: «Sed in casu nostro nec hec nec illa iustitia includitur, quia nec mutuum est ibi nec aliquid includens mutuum et sic nec est usura nec iniustum ex iniustitia pretii, quia iustum pretium datur. Et, si dicatur quod quia emptores nulent emere pure sed cum conditione videntur non bonam intentionem habere, ego respondeo quod similiter vendens non vult pure vendere sed cum conditione. Et quilibet in hoc bonam intentionem potest habere volens dampnum proprium vitare et maiorem utilitatem sibi procurare, quoniam vendens multum dampnificaretur si pure venderet, quia nunquam posset rem suam recuperare; similiter emens, qui habet vivere de redditibus suis de pecunia sua redditus habet emendo rem cum conditione quam emendo pure... Unde in hoc stat tota iustitia istius contractus quia emens non mutuatur sed emit, nec intendit mutuare sed emere et dat iustum pretium, quia nullus est qui plus offerat quam ille; venditores enim, qui cum tali conditione vendunt, semper querunt qui maius pretium velint dare. Unde, quia est magna utilitas venditorum talium quam emptores, mercatores communiter talibus contractibus non utuntur, quia plus luantur in aliis mercationibus» (*Quaestio disputata*, fol. 21ra-21rb).

91. *Tractat d'usura*, fol. 10va. També aquest argument d'autoritat és el mateix que aporta Bernat de Puigercós: «Alias sequeretur quod censalia mortua sive viva nunquam emi nec vendi possent, quod est maxima absurditas, cum multa beneficia ecclesiastica consistunt ut plurimum in censalibus pecunie, Ecclesia sciente et approbante. Et sic fit in casu nostro, quia non emitur pecunia sed ius percipiendi pecuniam. Ista enim ratio est contra eos qui nostrum contractum reprobant, nam ipsi concedunt quod licite et iuste potest emi censuale mortuum, si ematur pure et sine conditione, quia, si predicta ratio dicti magistri esset bona, non liceret emere censuale mortuum pure et sine conditione, quod est contra eos, unde et alii magistri reprobantes dictam rationem concedunt quod possunt emi redditus ad imperpetuum et ad vitam, sicut fit in violario; et hoc dicunt maxime pertinere ad illos quibus prohibita est negotiatio, sicut sunt clerici et religiosi, qui vivunt de redditibus datis vel emptis;

Vista la licitud d'aquesta mena de contracte i la justícia del seu preu, Eiximenis fa aquesta recomanació: «Per rahó d'açò deven haver gran consciència aquells qui publicament dien que aytals contractes sien usuraris, car diffamen aquells qui'n han ells a viure'n ab càrrech de consciència de açò, que no'ls cal haver scrúpol nengun.»⁹²

El violari no és altra cosa que un censal. Aquest contracte atorga la facultat de percebre periòdicament una renda, és a dir, una pensió en diners durant la vida d'una o dues persones, a canvi del lliurament d'un capital. Eiximenis i Bernat de Puigcercós, doncs, exposen, *mutatis mutandis*, els mateixos arguments dits per a provar la licitud dels censals morts: «Per ço que dit és dels censals morts appar què poden dir dels violaris comprats a vida, car, servades les legudes circumstàncies damunt dites queucom tocades en la matèria dels censals, axí que aytal compra no's face en frau d'usura e que's faça ab just preu, los violaris són tenguts per leguts e per justs.»⁹³

Aquest contracte no és fa «en frau d'usura» que «se prosomeix en los contractes per los senyals següents: lo primer, si lo comprador havia stimat de prestar ausura; lo segon, si lo comprador ultra lo capital demane sots qualque cautela qualque cosa ultra lo capital; lo terç, si posa aquell guany en pati exprès o amagat; lo quart, si lo preu és poch e contra custuma en semblants comprants.»⁹⁴

Com en el cas dels censals morts, el que hom compra no és una quantitat de moneda, sinó, com diu Bernat de Puigcercós, el dret de percebre de part del venedor una certa quantitat de pecúnia anualment durant la seva vida.⁹⁵ La sospita d'il·licitud podria venir per la injustícia del preu pagat: «Pots conèixer la justícia del preu del violari atinent a la etat e a la sanitat e al nombre d'aquells

et torus mundus utitur talibus contractibus. Unde ratio dicti magistri reprobant omnes status mundi, quod est periculosum» (*Quaestio disputata*, fol. 19rb-19va). El reconeixement oficial es farà durant el pontificat de Martí V l'any 1425; la butlla és afegida pel copista a la fi de la *Quaestio disputata*, vegeu fol. 47rb-49vb.

92. *Tractat d'usura*, fol. 10va. Diu Bernat de Puigcercós: «Ex parte quidem vendentis, quia vendens census plus vult solvendum census quam carere illa pecunia de qua utilis procurat negatia sua in mercationibus et aliter quam faceret de census quem solvit; ex parte etiam ementis, quia emens plus vult habere census de quo vivat ipse et sui quam habere illam pecuniam quam dat pro census emplo, quia nescit mercari nec consuevit mutare pecuniam ad usuram nec vult aliquem contractum facere in quo usura vel aliquid illicitum» (*Quaestio disputata*, fol. 19va).

93. *Tractat d'usura*, fol. 10vb. Bernat de Puigcercós no exposa monogràficament el contracte de compra dels violaris, ho fa conjuntament amb els censals morts.

94. *Tractat d'usura*, fol. 11ra.

95. «Michi autem... non videtur iste contractus ex forma sui illicitus, quare ego non dico ibi esse contractum mutui sed contractum venditionis et emptionis. Nam proprie non possumus dicere quod ibi res empta sit pecunia, sed emens certa summa pecunie tamquam pretio emit a vendente ius percipiendi ab ipso certam quantitatem pecunie annuatim ad vitam suam, hoc est ad vitam ementis. Ius autem percipiendi aliquam quantitatem pecunie annuatim non est pecunia et sic pecunia non emitur», *Quaestio disputata*, fol. 34vb.

a vida dels quals se compren, car segons aquestes circumstàncies són millors per lo comprant, aytant lo preu deu ésser major profit del venent.»⁹⁶ Si l'adquisició d'un violari és un contracte de compra-venda, la diferència entre el preu pagat i la quantitat que hom rebrà no pot ultrapassar la meitat del just preu; però la quantitat percebuda del violari podria ultrapassar en més de la meitat el preu pagat, considerat en principi just, doncs la seva percepció pot durar més d'una vida. El mateix es pot dir de la renda pagada, que segons les circumstàncies, podria ésser que no arribés a la meitat del capital lliurat. Com en els contractes de compra-venda a crèdit, el dubte raonable justifica el preu pagat.⁹⁷

«E axí, acaba Eiximenis seguint sempre Bernat de Puigcercós, és axí que en cascun dels contractes sia dreta intenció e ab les condicions acostumades, ço és que lo venedor lo puga reembre quant li plau, appar que lo contracte sia just... Ne aquest contracte legim ésser vedat majorment quant les parts són reduhides a egualtat de justícia aytal que appar a cascun que les parts sien eguals.»⁹⁸

Lògicament, així com hom pot donar xifres quan es discuteix sobre la licitud del preu dels censals en una època determinada, això és més difícil en el cas del violari, doncs, les *circumstàncies* esmentades pels nostres autors introduirien una sèrie de variables que farien molt difícil la concreció. Però, quin era el *for* del violari? Bernat de Puigcercós, tot raonant sobre la igualtat de justícia en les prestacions en un cas concret, dóna aquestes xifres: *·VI· vel ·VII·M· solidos... secundum quod valor illorum annualium ·M· solidorum*, que permeten deduir el *for* tediç d'un violari en el seu temps: entre 1/6 i 1/7, és a dir, entre 16,66 % i 14,28 %.⁹⁹

96. *Tractat d'usura*, fol. 11ra.

97. Bernat de Puigcercós ho explica així: «Sciendum quod iste contractus licitus est quando inter ementem et vendentem servatur illa equitas quam requirit equitas iuris naturalis, hoc est quando, ponderata ementis etate et sanitate vel infirmitate et periculis que possunt vitam obviare, et compensatis aliis circumstantiis que debent inspici, etiam compensatis quantitate pretii que datur ab emente, non potest discerni faciliter utrum meliorem partem notabiliter habeat iusto contractu vendens vel emens... dubium est utrum vendens plus det quam accipiat sive emens plus accipiat quam det, videtur tamen quod ratione dubii excusetur», *Quaestio disputata*, fol. 35ra i 36ra.

98. *Tractat d'usura*, fol. 11rb.

99. «Igitur, si iste qui tradit emendo ·VI· vel ·VII·M· solidos servaverit supradictam equalitatem iusti pretii secundum quod valor illorum annualium ·M· solidorum communiter extimatur, pensata conditione persone quoad etatem ementis et pensatis ceteris que ad hoc pertinent, non est usurarius censendus ex natura contractus», *Quaestio disputata*, fol. 47ra. Cf. A GARCÍA SANZ, *El censal*, cit., pàg. 289.